

Van Romeinse weg tot Fruitspoor

Kernelementen van een fruitroute in Limburgs Haspengouw.

Inleiding

In Limburgs Haspengouw worden de steden Tongeren, Borgloon en Haspengouw verbonden door twee belangrijke historische routes die beiden in hun ontstaan gescheiden zijn door bijna twee millennia. Het gaat heel specifiek over de Romeinse weg die tijdens de regering van keizer Augustus (31 v.C.-14 n.C.) werd aangelegd enerzijds en het Fruitspoor dat tijdens het laatste kwart van de 19de eeuw werd gebouwd anderzijds. Op het ogenblik dat de Romeinen het traject voor de Romeinse weg opmaten, hebben hun landmeters ook een kadaster uitgezet. Dat lag aan de basis van de landbouworganisatie die de Romeinse steden en troepen aan de Rijn grens van het nodige voedsel moesten voorzien. Bijna 2000 jaar later vond de grote ruilverkaveling plaats met als doel het optimaliseren van de landbouwstructuur. De betonnen paden voor landbouwvervoer getuigen ervan.

Deze vier ingrepen hebben het landschap tussen de drie steden ingrijpend bepaald. Haspengouw bezit weliswaar nog natuur, maar heeft zich feitelijk van een natuurlandschap tot een cultuurlandschap ontwikkeld waarin de aanwezige landschapselementen en historische erfgoedrelicten die ontwikkeling illustreren. Met de ontwikkeling van een 'Fruitroute' is de vraag die zich nu stelt tweevoudig: Hoe kan het verhaal van een landschappelijk verleden in een erfgoed-toeristische fietsroute worden vertaald? Hoe kan de erfgoed-toeristische fietsroute bijdragen tot de erfgoedzorg vandaag en morgen waarzonder zij niet langer kan bestaan?

Bommershoven op het einde van een verharde oude veldweg

De Romeinse weg Tongeren-Cassel

De oudste weg van Vlaanderen (1ste – 19de eeuw)

1. De Romeinse weg

De Romeinse weg tussen Tongeren en Sint-Truiden is een archeologisch relict van eerste rangorde. Vertrekkend vanuit Tongeren is de weg nog waarneembaar in het landschap, als weg, landbouwweg of wandelpad in Piringen, Bommershoven, Borgloon, Hendrieken, Voort, Hoepertingen, Rijkel, Brustem. Op kaart gezien gaat het om een zeer rechtlijnig traject van oost naar west. Vanaf Widooie kan men de Romeinse weg in de richting van Borgloon volgen tot in Brustem aan het voormalige militair terrein. Vanaf de Naamse steenweg in Bevingen ten westen van het militair domein is het opnieuw mogelijk de Romeinse weg te volgen richting Tienen. Na Tienen splitst de weg zich op. Eén tracé richtte zich via Kester naar Kortrijk, een ander liep meer noordwaarts via Elewijt, Asse, Velzeke, Kortrijk en Wervik in de richting van Cassel.

De Romeinse weg maakte deel uit van een groot en complex netwerk van (water)wegen, dat Rome verbond met de verste uithoeken van het Romeinse rijk. Het tracé ervan was een deel van de verbinding tussen Keulen (Colonia Ulpia Traiana) en Boulogne-sur-Mer via Maastricht, Tongeren (hoofdstad van de Tungri), Tienen en Cassel (hoofdstad van de Menapii). Deze weg werd wellicht aangelegd tijdens de regering van keizer Augustus en kende een bewogen geschiedenis.

Voor Rome hadden de wegen op de eerste plaats een groot strategisch en administratief belang. Zij waren immers cruciaal voor de troepenverplaatsingen, de bevoorrading van het Rijnleger en de koerierdiensten van de overheid.

De Romeinse weg gaf aan het Haspengouwse landschap een structuur die eeuwen lang onveranderd zou blijven. Dat gebeurde via de uittekening van een kadaster (centuriatio) in de regio's die de Romeinen aan het rijk toevoegden. De rechte wegen, die het landschap zo scherp markeerden, vormden een excellente as om het land in een net van geometrische percelen te verdelen en zo de landelijke ruimte te structureren.

In dat kader werd Tongeren omstreeks 10 v.C. gesticht. De Romeinse geschiedenis is in deze oude Gallo-Romeinse stad nog sterk aanwezig via een reeks uiterst belangrijke monumenten: de Romeinse omwalling van de 2de eeuw, het tempelcomplex, Beukenberg, de Cockaertstombe vlak naast de weg Tongeren-Tienen, het Gallo-Romeins Museum en het Teseum.

Al snel werden die heerbanen ook belangrijke economische verkeersaders. Haspengouw ontwikkelde zich als een landbouwgebied bij uitstek. De opbrengsten waren vooral bestemd voor de Romeinse troepen langs de Rijn. Hierdoor werd de economische ontwikkeling van de hele regio rond Tongeren gestimuleerd. Archeologisch onderzoek toonde aan dat naast landbouwproducten talloze goederen zoals vaatwerk in glas en keramiek via de heerbaan werden verhandeld. In die context konden nederzettingen zoals Tienen tot een welvarende vicus uitgroeien.

In talrijke Haspengouwse dorpen hebben de archeologen resten van Gallo-Romeinse landbouwbedrijven terug gevonden, vaak vergezeld van tumuli waarvan de site van de villa van Broekom met de tumulus van Gutschoven evenals de tumulus van Brustem getuigen. Vanaf het laatste kwart van de 1ste eeuw n.C. vonden nieuwe groente- en fruitsoorten langzaam ingang. Zij kregen een plaats in de moestuinen en boomgaarden vlak bij de landbouwwinning. De landbouwers teelden er appels, pruimen, kersen, perziken en noten.

Onverharde Romeinse weg (Widoöie) & Cockaertstombe (Tongeren)

2. De Oude Katsye

De geschiedenis van de Romeinse weg eindigde niet met de val van het West-Romeinse Rijk in 476 n.C., maar duurde voort tot in de 19de eeuw. Daarvoor nam de heerbaan een te belangrijke maatschappelijke en strategische positie in tijdens de middeleeuwen. Op oude historische kaarten die vaak werden gemaakt in opdracht van vorsten en overheden is de weg nog duidelijk aangegeven. Voorbeelden zijn de kaarten van Jean Villaret (1775-1778), de Ferraris (1771-1778) en Vandermaelen (1846-1854). De militaire kaart van Pennier (1694-1703), de ingenieur van Lodewijk XIV, illustreert het strategisch belang van de weg. De Romeinse weg werd geleidelijk aan de Oude Katsye. *Het is de oudste weg van Vlaanderen.*

Die Oude Katsye was op de eerste plaats een weg van pelgrims. De eerste gemeenschappen van Christenen vinden wij vanaf de 4de eeuw n.C. terug in Tongeren. De archeologische getuigen ervan zijn te bezichtigen in het Teseum. De aanwezigheid van onder meer de Onze-Lieve-Vrouwe-Basiliek, het monasterium en het begijnhof wijzen ook hier op een belangrijk religieus centrum.

Aan de andere kant stichtte de Heilige Trudo kort na het midden van de 7de eeuw langs de Romeinse weg ter hoogte van Sint-Truiden een monnikengemeenschap die geleidelijk uitgroeide tot de Benedictijnerabdij van Sint-Trudo (740), één van de oudste en machtigste abdijen van het land. In de 11de eeuw reisden dermate veel pelgrims over de weg dat Gerard, graaf van Loon, ter hoogte van de voormalige kluiskepel van Helshoven circa 1254 een priorij-hospitaal bouwen voor doortrekkende pelgrims die van deze route gebruik maakten in hun tocht naar Sint-Truiden, maar ook naar Santiago de Compostella.

De kapel van Helshoven en de Sint-Trudo-Abdij/Kaart Villaret

Terwijl met stof omhulde schedelrelikwieën van de elfduizend maagden van Keulen onder meer hun weg vonden naar de abdijen en kerken van Sint-Truiden, verkochten handelaars van Sint-Truiden laken op de markt van de Rijnstad. In die periode droeg de 'Oude Katsye' de naam 'Keulse weg'.

Gezien het groeiende economische belang van de Oude Katsye is het duidelijk dat macht samenging met de controle over deze weg. In de tweede helft van de 10de eeuw koos Graaf Giselbert van Loon één van de hoogste punten van het zogenaamde massief van Borgloon voor de bouw van een burcht. Deze domineerde het landschap en de oude Romeinse weg. Rond bij de burcht en de Sint-Odulphuskerk ontwikkelde zich de stad die het centrum werd van het graafschap Loon en kort na 1200 een omwalling kreeg. In 1170 bouwde Lodewijk I van Loon, de donjon van Brustem als versterkte voorpost tegen de stad Sint-Truiden. Aan de andere zijde bouwde Gerard van Loon gebouwd de burcht van Kolmont ter verdediging tegen de prins-bisschop van Luik.

De Romeinse weg tussen Tongeren en Tienen werd tijdens de 14de en de 15de eeuw, de bloeiperiode van de Hanze, een deel van de belangrijke handelsweg tussen de kantoren van Brugge en Novgorod. Het was één van de belangrijkste Europese wegen. In Vlaanderen namen steden als Gent, Aalst, Brussel en Leuven dankzij deze weg een ongekennde vlucht, net als Tienen, Sint-Truiden en Tongeren. Het beroemde 'Itinerarium Brugense' dat van omstreeks 1500 dateert, beschrijft die middeleeuwse landweg van Brugge ("de Brugis") naar Keulen ("per Coloniam").

In 1672 verklaarde de Franse koning Lodewijk XIV de oorlog aan Spanje en Holland. Die Frans-Hollandse oorlog (1672-1678) werd een regelrechte ramp voor Tongeren en zijn ommeland. Uit de historische bronnen kan men indirect opmaken welk een belangrijke rol de Romeinse wegen van Tongeren speelden. Op de tumuli en in de kerktorens werden

uitkijkposten geplaatst. 50 jaar later vond in de context van de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748) op 2 juli 1747 tussen Tongeren en Maastricht de slag bij Lafelt plaats. De oude heerweg doorsneed het slagveld en speelde een cruciale rol in de strijd om Maastricht.

3. De 19de en de 20ste eeuw

De weg Tienen – Tongeren – Maastricht was tot in het begin van de 19de eeuw onverhard en werd, net als andere landwegen, slecht onderhouden. Dat was een algemeen Europees probleem. Tot dan werd de Romeinse weg als voornaamste verbinding tussen de Haspengouwse steden Tongeren, Borgloon, Sint-Truiden en Tienen gebruikt.

De grote vernieuwingen op het vlak van verkeersinfrastructuur vonden vooral tijdens de 18de en de 19de eeuw plaats met de modernisering van het wegennetwerk en de aanleg van steenwegen. De overheden van de verschillende landen trachtten de bestaande verkeersverbindingen te verbeteren door ze te verharderen. Doorgaans volgden zij daarbij geheel of gedeeltelijk het tracé van de voorafgaande Romeinse wegen.

Met de aanleg van de nieuwe, nagenoeg parallelle steenweg Sint-Truiden – Borgloon – Tongeren – Maastricht tussen 1817 en 1820 verviel de Romeinse heerbaan tot een landweg die alleen nog door boeren en lokale bewoners werd gebruikt. Bij Tienen zowel in de richting van Leuven als van Sint-Truiden net als in Riemst zien wij hoe de Romeinse weg onder het asfalt verdween en geleidelijk in de vergetelheid geraakte.

De Romeinse weg in Tongeren en Bommershoven

Het Fruitspoor (1870-1968)

1. Het fruit

De Romeinen organiseerden via het kadaster de landbouw die in functie stond van de bevoorrading van de Rijntroepen. Zij voerden echter ook gecultiveerde fruitrassen uit het zuiden in onze streken in. Het gaat om appels, peren, kersen, pruimen en zo voort. Zij vonden een verspreiding via de Romeinse wegen en werden geteeld op de grote villadomeinen. Het was bestemd voor eigengebruik en de lokale markt.

Deze situatie veranderde nauwelijks tijdens de eeuwen die volgden. Het telen van fruit bleef tot in het begin van de 18de eeuw beperkt tot de kloostertuinen en de kasteeldomeinen. Vanaf de 2de helft van de 17de eeuw werden vele kastelen gebouwd en op verschillende plaatsen evolueerden de grote hoeves tot kasteeldomeinen die bestonden uit een landhuis met vierkanthoeve en omringend park. Bij deze kastelen hoorden fruittuinen en boomgaarden.

Op het einde van de 18de eeuw ontwikkelde zich in de regio van Tongeren – Borgloon - Sint-Truiden een fruitgordel met hoogstamboomgaarden. Hier werden appels, peren, kersen en pruimen geteeld die voor de traditionele veeboeren een echte meerwaarde opleverden. De fruitweiden werden met meidoornhagen afgeboord. De systematische aanplant van die hoogstamfruitbomen startte vanaf het midden van de 19de eeuw in de vochtige en golvende weilanden.

Het aantal fruit- en boomkwekers nam constant toe. Sint-Truiden, Borgloon en Tongeren werden de fruitcentra van Haspengouw. Zelfs binnen de fruitregio ontwikkelde zich een zekere specialisatie, onder

Hoogstamboomgaard tegenover het kasteel van Heers

meer zoete kersen rond Sint-Truiden, appels rond Borgloon en pruimen rond Vliermaal. Ondertussen waren deze hoogstamboomgaarden ook uitermate geschikt als weiden voor rundvee. Na WOII zien we een sterke ontwikkeling van hoogstam naar laagstam, van specialisering van de fruitteelt en de industrialisering van de fruitverwerking.

2. Een spoorlijn voor fruit

Het vruchtbare Haspengouw is sedert eeuwen een van de belangrijke landbouwregio's van België. Om de verdere economische ontwikkeling ervan te stimuleren drongen provinciale politici en hoge ambtenaren vanaf 1870 sterk aan op de aanleg van een goederenspoorlijn tussen Tienen en Visé via Sint-Truiden en Tongeren. Deze moest het transport van suikerbieten naar de fabrieken van Tienen, Hoepertingen en Sint-Truiden, van vee van en naar de markten van Tongeren en Tienen, van fruit naar de consumenten in de stad mogelijk maken.

Eind 1879 was spoorlijn 23 voltooid en geopend. Hij liep van Drieslinter over Sint-Truiden en Borgloon tot in Tongeren en was 33,4 km lang. Onderweg waren er haltes in Melveren, Bernissem, Ordingen, Hoepertingen, Rullingen, Kerniel, Jesseren en Piringen. Aan het station van Borgloon vestigden zich drie grote stroopfabrieken. Omdat via deze spoorlijn behalve passagiers en goederen vooral veel fruit werd vervoerd, kreeg hij de naam 'Fruitspoor'. Het Fruitspoor symboliseert de omwenteling van een fruitteelt voor eigen consumptie naar een marktgerichte fruitteelt.

De ontwikkeling van het wegennet en het gemotoriseerd verkeer leidden ertoe dat in 1958 alle personenvervoer werd stopgezet en het goederenverkeer geleidelijk werd afgebouwd. In 1968 vond de laatste rit van de 'Fruittrein' plaats. Enkele jaren later werden de sporen opgebroken; van de lijn rest alleen nog de bedding.

2021 wordt het Europees Jaar van het Spoor!

Een fruitlandschap na de ruilverkaveling (1970-nu)

1. De ruilverkaveling

Toen men tijdens de jaren 1960-1970, bijna 2000 jaar na de invoering van het Romeinse kadaster, de landbouw efficiënter wilde maken, onder meer door het creëren van grotere arealen, werd de ruilverkaveling doorgevoerd. Dat ging ten koste van talrijke historische landschapsrelicten. Perceelstructuren werden aangepast, cultuurtaluds werden genivelleerd, landwegen werden verhard, holle wegen die voor Haspengouw zo typisch zijn, werden dicht gegooid. Op die wijze verdwenen talrijke historische landschapselementen die soms tot de Romeinse tijd terug gingen. Onder meer ten oosten van Tongeren en ten noorden van Millen werd op die wijze een heel stuk Romeinse weg door de ruilverkaveling geslactofferd en tot akker omgevormd. Een ruilverkavelingsweg, die wat noordelijk loopt, werd ten onrechte tot Romeinse weg gedoopt.

Na 1980 werden deze ingrepen veel voorzichtiger toegepast omdat men was gaan inzien dat deze landschapselementen een belangrijke cultuurhistorische, ecologische en recreatieve waarde hebben.

De ruilverkaveling betekende voor het landschap en het toerisme niet alleen een verlies, maar zorgde ook voor de zogenaamde ruilverkavelingswegen die voor het fietstoerisme een grote meerwaarde betekenen. In het kader van de ruilverkaveling Grootloon werd een gedeelte van de Romeinse weg opgewaardeerd door een bijzondere wegverharding van een tweesporen betonweg met kasseien ertussen om zo de Romeinse oorsprong aan te duiden.

2. De aantasting van de open ruimte (1970-2020)

Niet alleen de ruilverkaveling heeft de Romeinse weg, het Fruitspoor en het gerelateerde erfgoed en cultuurlandschap veel schade toegebracht. Tussen 1970 en 2020 werd de openbare ruimte op een schrikbarende wijze aangetast. Een vergelijking van luchtfoto's tussen 1970 en 2020 spreekt boekdelen. Hierdoor is een substantieel toeristisch potentieel onherroepelijk verloren gegaan. Ondertussen blijven bouwverkavelingen, industrieterreinen, megastallen, fruitloodsen, hagelnetten, en zo voort het open landschap verder mutileren.

De eerste grootschalige vernietiging van de Romeinse weg vond plaats in Brustem waar één van de landingsbanen van het militaire vliegveld nagenoeg pal boven op het tracé ervan kwam te liggen. Tijdens de jaren 60 van de vorige eeuw palmde de KMO-zone van Riemst een groot gedeelte van de Romeinse weg in. Het industrieterrein van Tongeren-Oost volgde in 1998. Ten westen van Tongeren vernietigde de bouwverkaveling van Paspoel (1970) en Op de Heufkens (2018) de aansluiting van de Romeinse weg Tienen-Tongeren op deze van Bavay-Tongeren. De bijhorende tumuli van Tongeren die bovendien beschermde monumenten zijn, komen steeds meer onder druk te staan.

Hetzelfde geldt voor de infrastructuur van het Fruitspoor waarvan bruggen en stations sedert de opheffing van de spoorlijn werden afgebroken. Het meest jammerlijke voorbeeld daarvan is de stationsomgeving van Borgloon die samen met de stroopfabrieken één grote industrieel-archeologische site vormde en waarvan nu nog slechts wat postkaarten overblijven. Ondertussen is ter hoogte van Tongeren Noord het Fruitspoor ingenomen door een KMO-zone en is een verdere uitbreiding voorzien. Tussen Borgloon en Sint-Truiden kunnen nog andere voorbeelden van aantasting aangeduid worden.

3. Erfgoedzorg

Het tracé van zowel de *Romeinse weg* als het *Fruitspoor* zijn belangrijk *erfgoed*. De Via Appia in Rome, ook wel "Regina Viarum" genoemd, is aanvaard op de voorlopige lijst van het *Unesco Werelderfgoed*. De Romeinse weg Bavay-Tongeren staat sedert 2008 op de voorlopige lijst van het Unesco Werelderfgoed. De voordracht door Wallonië werd gemotiveerd door de historische en culturele waarde ervan.

Zowel de Romeinse weg als het Fruitspoor hebben het ontstaan gegeven aan een hele reeks erfgoedrelicten gaande van holle wegen en cultuurtaluds (of graften) over steden en dorpen tot grafmonumenten, burchten, kloosters, hoeves, en zo voort. Naast hun erfgoedwaarde bezitten zij ook een belangrijke natuurwaarde. Daarom is het essentieel dat de ongeschonden restanten van zowel de Romeinse weg als het Fruitspoor als dusdanig bewaard blijven.

Een aantal beschermde monumenten die rechtstreeks verbonden zijn aan de Romeinse weg en het Fruitspoor bevindt zich in een deplorabele toestand. Het is belangrijk dat de noodzakelijke initiatieven worden ontwikkeld om de situatie van deze erfgoedsites structureel te verbeteren.

Het slagen van erfgoed-toeristische fietsroute hangt dus af van de zorg die aan erfgoed wordt geschonken. Dat betekent dat het onderhoud van de erfgoedsite wordt gegarandeerd en het zicht er op wordt gevrijwaard. Onder meer de Cockaertstombe in Tongeren, het kasteel van Rijkel en de tumulus van Brustem zijn drie voorbeelden van erfgoedsites die amper 25 jaar geleden mooi werden ontsloten en nu ten gevolge van gebrek aan onderhoud en toezicht er pijnlijk bijliggen.

Beknopte lectuur

- Agentschap Onroerend Erfgoed 2020: *Romeinse weg van Widooie tot Sint-Truiden* [online]
<https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/300391>
- Agentschap Onroerend Erfgoed 2020: *Spoorwegbedding lijn 23 Drieslinter-Tongeren* [online]
<https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/304755>
- R. Nouwen, 2019: *Het Fruitspoor: spoorwegbedding lijn 23 Drieslinter-Tongeren* (Rapport), [\(PDF\) Het Fruitspoor: spoorwegbedding lijn 23 Drieslinter-Tongeren \(researchgate.net\)](#)
- R. Nouwen, 2019: *Descriptieve en fotografische inventaris van het industrieel-archeologisch erfgoed langs de Spoorwegbedding lijn 23 Drieslinter-Tongeren* (Rapport), [\(PDF\) Descriptieve en fotografische inventaris van het industrieel-archeologisch erfgoed langs de Spoorwegbedding lijn 23 Drieslinter-Tongeren \(researchgate.net\)](#)
- R. Nouwen, 2019: *Het Fruitspoor : spoorweglijn 23 Drieslinter-Tongeren*, in : Tongerse Annalen, december 2019, 8-25 [\(PDF\) Het Fruitspoor: spoorweglijn 23 Drieslinter - Tongeren \(researchgate.net\)](#).
- R. Nouwen, 2020: *De Romeinse weg tussen Tongeren en Tienen*, in: Limburg-Het Oude Land van Loon, 99, 2020, p. 69-95 [\(PDF\) De Romeinse weg tussen Tongeren en Tienen \(researchgate.net\)](#).

Robert Nouwen
Versie 2020-12-05